

DIANA DAMBRAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0002-0346-8421>

Mokslinių tyrimų kryptys: geolingvistika, sociolingvistika.

DOI: doi.org/10.35321/all83-11

PIETŲ ŽEMAIČIŲ RASEINIŠKIŲ TARMIŲ NOMINACIJOS IR ĮVĖRČIAI

Dialect Nominations and Evaluations in the
Area of the Southern Samogitian of Raseiniai

ANOTACIJA

Straipsnyje, remiantis perceptyviosios dialektologijos metodologijomis, nagrinėjamos pietų žemaičių raseiniškių patarmės ploto (Kelmės, Rasėinių ir Tauragės zonų) respondentų tarmių nominacijos ir jų vertinimai. Visų trijų zonų tiriamųjų sąmonėje įsitvirtinusi ryški žemaičių ir aukštaičių tarmių opozicija. Pastaroji tapatinama su bendrine lietuvių kalba.

Respondentų nuomone, žemaičių tarmė – *nesuprantama* ir lengvai *atpažįstama*. Ji vartojama *kituose* miestuose (vietovėse), kurių gyventojai savo šnekamojoje kalboje realizuoja tiriamųjų vardijamus reprezentatyvius žemaičių tarmės bruožus. Aukštaičių tarmė, pasižyminti *estetiškumu*, *suprantamumu*, *taisyklingumu* ir atitinkanti bendrinės kalbos sąvokos sampratą, vartojama artimiausiuose Aukštaitijos etnografinio regiono bei didžiuosiuose Lietuvos miestuose (vietovėse) ir Vidurio Lietuvoje. Nuo kalbinėje gimtinėje vartojamo kalbos varianto ir bendrinės kalbos labiau nutolusios aukštaičių šnektos raseiniškių asocijuojamos su miestų pavadinimais ir įvardijamos tarmėmis.

Žemaičių ir aukštaičių tarmių vertinimai leidžia daryti prielaidas dėl spartaus viso pietų žemaičių raseiniškių arealo aukštaitėjimo (ypač Kelmės zonoje, kur dažniausiai žemaičių tarmė vertinama kaip *nesuprantamiausia*).

ESMINIAI ŽODŽIAI: perceptyvioji dialektologija, kalbinė gimtinė, pietų žemaičių raseiniškių patarmė, tarmė, bendrinė kalba.

ANNOTATION

Based on the methodologies of perceptual dialectology, the article addresses dialect nominations and evaluations of the respondents from the area of the Southern Samogitian subdialect of Raseiniai (areas of Kelmė, Raseiniai and Tauragė). There is a clear opposition between Samogitian and Aukštaitian dialects established in the consciousness of the respondents from all three areas. The latter is associated with Standard Lithuanian.

According to the respondents, the Samogitian dialect is *incomprehensible* and easily *recognizable*. It is used in *other* towns (localities) whose residents realise the representative features of the Samogitian dialect specified by the respondents in their spoken language. The Aukštaitian dialect, which demonstrates *aesthetics*, *understandability*, *correctness* and meets the concept of the standard language, is spoken in the nearest towns of the ethnographic region of Aukštaitija and Lithuania's largest cities (localities) and Central Lithuania. The speakers of the subdialect of Raseiniai associate the Aukštaitian local dialects (Lith. *šnektos*), which exhibit greater differences compared to the language variant spoken in their linguistic homeland and the standard language, with the names of towns and refer to them as dialects (Lith. *tarmės*).

The evaluations of Samogitian and Aukštaitian dialects lead to an assumption concerning the rapid shift of the whole area of Southern Samogitian of Raseiniai into Aukštaitian (in particular in the area of Kelmė where the Samogitian dialect is most commonly evaluated as *most incomprehensible*).

KEYWORDS: perceptive dialectology, linguistic homeland, Southern Samogitian subdialect of Raseiniai, dialect, standard language.

1. ĮVADAS

Sociokultūrinės ir socioekonominės priežastys, skatinančios migraciją į didesnes ir struktūriškai patogesnes vietas, keičia kalbos vartotojų kalbinę elgseną. Kontaktai su kitų kalbos variantų vartotojais, „prestižiškesnio“ varianto vaizdins koreguoja kalbos atmainų vertinimus ir kartu inicijuoja požiūrio į tarmes peržiūrą.

Pastarąjį dešimtmetį perceptyviosios dialektologijos principais paremtų geolingvistinės kompetencijos tyrimų Lietuvoje atlikta nemažai¹, tačiau pietų žemaičių raseiniškių patarmės arealas šiuo požiūriu analizuotas fragmentiškai, nes neapėmė visų *Lietuvių kalbos atlase* (LKA 1977, 1982, 1991; toliau – LKA) nurodytų patarmės arealo punktų. Žvalgomieji tyrimai atskleidė ekstralingvistinių

¹ Apie paprastųjų kalbos bendruomenės narių geolingvistinių kompetencijų tyrimus plačiau žr.: Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 89–120; 2016a: 17–33; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017; Geržotaitė 2016: 121–142; 2016a: 321–339; 2018: 76–101 ir kt.

faktorių įtaką horizontaliajam ir vertikaliam raseiniškių kalbos variantiškumui (Aliūkaitė, Bakšienė, Jaroslaviene ir kt. 2014: 146; Vaitmonienė 2014; 2017: 343–365). Dėl konvergencijos reiškinių patarmės plote nustatyti trys besiformuojantys geolektai: pereiginiai Kelmės ir Rasėinių bei kiek stabilesnis Tauragės (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 260; NLTA 2014: XIII žemėlapis ir komentaras, sp. įklijta).

Tačiau norint įvertinti kalbinę situaciją *stebimuoju laiku*² bei nustatyti prognozinę patarmės kaitos scenarijų ir jo priežastingumą, būtini visų patarmės plote esančių LKA punktų išsamūs kompleksiniai geolingvistiniai tyrimai, o vienas svarbiausių tyrimų komponentų – kalbos bendruomenių geolingvistinė kompetencija.

Taigi šio straipsnio **tikslas** – išanalizuoti pietų žemaičių raseiniškių kalbos bendruomenės narių geolingvistinę kompetenciją (gebėjimus atpažinti tarmes), atsižvelgiant į raseiniškių LKA punktų geografinę padėtį (pagal priklausymą besiformuojantiems geolektams). **Objektas** – pietų žemaičių raseiniškių kalbos bendruomenės narių tarmių nominacijos, jų vaizdiniai ir vertinimai.

Straipsnyje remiamasi 2014 m. lapkričio – 2017 m. spalio ir 2019 m. birželio–rugsėjo mėnesiais pietų žemaičių raseiniškių patarmės plote šio straipsnio autorės surinkta ir į diktofoną įrašyta empirine medžiaga iš iki šiol egzistuojančių 34 LKA punktų³.

Geolingvistinės kompetencijos analizė straipsnyje pateikiama pagal LKA punktų geografinę padėtį, t. y.:

1) Kelmės (šiaurinei) zonai atstovauja respondentai iš 14 LKA punktų – Gūdomoniškės (LKA 162), Šaukėnų (LKA 194), Kūrtuvėnų (LKA 195), Vėgėnų (LKA 224), Kušlėikių (LKA 225), Pādubysio (LKA 226), Kiaunorių (LKA 227), Krāzių (LKA 257), Kelmės (LKA 258), Kubilių (LKA 259), Tūtuvėnų (LKA 260), Adomaičių (LKA 292), Pākražančio (LKA 293) ir Stulgių (LKA 326);

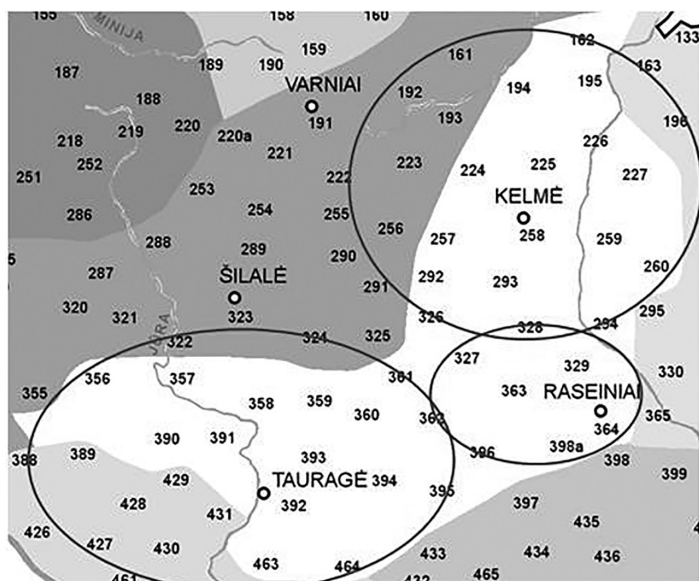
2) Rasėinių (pietrytinei) zonai priklauso septyni punktai – Lėduvėnų (LKA 294), Nemākščių (LKA 327), Alėjų (LKA 329), Vidūklės (LKA 363), Gervėnės (LKA 398a), Pāupio (LKA 396) ir Rasėinių (LKA 364);

3) Tauragės (vakarinei) zonai priskiriami 13 punktų – Vainūto (LKA 356), Žvėnių (LKA 357), Pāgramančio (LKA 358), Lomių (LKA 359), Batakių (LKA 360), Skaudvilės (LKA 361), Petkaičių (LKA 362), Žygaičių (LKA 390),

² Stebimojo laiko (angl. *apparent time*) metodą paranku taikyti tiriant vienu metu gyvenančių kelių kartų atstovų kalbą, išsamiau dėl termino žr.: Labov 1972: 24; Sankoff 2006: 1–16; taip pat žr.: Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 36; Kalėdienė 2015: 213–214 ir kt.

³ Raseiniškių plote išskirti 37 LKA punktai, tačiau vienas – Giniūčių (LKA 328) – punktas visiškai sunykęs, jame nebėra nė vieno gyventojų, o Jocių (LKA 391) ir Rūgalių (LKA 463) punktai jau laikytini Tauragės priemiesčiais (čia keliai žmonės iš netoli esančios Tauragės).

Stragutės (LKA 392), Joniškės (LKA 393), Pšaltuonio (LKA 394), Ežvilko (LKA 395) ir Eičių (LKA 464) (žr. 1 pav.).

1 PAV. Pietų žemaičių raseiniškių patarmės ribos ir LKA punktai

(žemėlapis fragmentas iš Geržotaitė, Mikulėnienė 2014: I žemėlapis, žemėlapis autorė L. Geržotaitė)

Tiriamąją medžiagą sudaro metalingvistiniai 99 informantų komentarai apie tarmes. Svarbiausi duomenys apie informantus pateikiami lentelėje.

LENTELĖ. Pietų žemaičių raseiniškių tarminio ploto respondentų amžiaus charakteristika

	Aukštasis išsilav.	Aukštesnysis išsilav.	Profesinis išsilav.	Vidurinis išsilav.	Pagrindinis išsilav.	Pradinis išsilav.	Iš viso
Iki 35 m.	6	–	5	3	4	4	22
36–60 m.	6	12	10	3	3	1	35
Daugiau nei 61 m.	4	12	3	8	4	11	42

Komentarai koduoti pagal gyvenamąją vietovę, amžių ir lytį (pirmaisiais skaitmenimis ir keturiomis didžiosiomis raidėmis žymimas punkto (pagal LKA) numeris ir punkto pavadinimo pirmosios raidės, amžius nurodomas skaitmenimis „1“ (iki 35 metų), „2“ (36–60 metų) ir „3“ (vyresni nei 61 metų), moterų komentarai žymimi „M“, vyrų – „V“, pvz., vidurinei kartai priklausančios informantės iš Žygaičių (LKA 390) punkto komentaro kodas – 390ŽYGA2M). Toliau straipsnyje tiriamųjų komentarai įvardijami respondentų kodais.

Straipsnyje geolingvistinė kompetencija vertinama gebėjimų atpažinti tar-
mes bei jas susieti su socialiniais, geografiniais arealais gretinimu, tikslinama
nagrinėjant *heterostereotipinius*⁴ apibūdinimus, remiantis tiriamųjų tarmiškumo
suvokimu ir išryškinant būdingiausius, su geografiniais, sociodemografiniais,
sociokultūriniais duomenimis susijusius apibendrinimus. Respondentų amžius
suponuoja jų kalbinę patirtį, kalbinio elgesio pasirinkimą; kultūriniai kintamieji
parodo švietimo sistemos suformuotų normų ir visuomenėje įsigalėjusių nuos-
tatų, vertybių, įsitikinimų visumą.

Metodai ir metodologinės prieigos. Medžiaga surinkta derinant pu-
siau standartizuotos apklausos ir giluminio interviu (pokalbio) metodus⁵. Šio
straipsnio autorės suformuluoti klausimai tiriamiesiems taip, kad būtų gauta
kuo daugiau informacijos geolingvistinės kompetencijos tyrimui atlikti. Geolin-
gvistinė kompetencija moksliniame diskurse apibrėžiama kaip paprastojo kalbos
vartotojo žinių apie kalbos atmainas bei gebėjimo juos susieti su geografiniais,
socialiniais, kultūriniais arealais visuma (Diercks 2002: 52–53; Aliūkaitė, Mi-
kulėnienė 2016: 92; Geržotaitė 2019: 1). Paprastųjų kalbos vartotojų subjekty-
vios nuostatos gali atskleisti objektyvų kalbos variantiškumo vaizdą bei numa-
tyti prognostinį variantiškumo kaitos ir raidos modelį (Aliūkaitė, Mikulėnienė
2016a: 17–33).

Kalbinių nuostatų tyrimai yra svarbūs, aiškinantis kalbos bendruomenės na-
rių įsivaizduojamų kalbos atmainų ir jų vartotojų kultūrinio, socialinio tapatu-
mo sąsajas bei siekiant parodyti, kad kalbos variantiškumui ir kaitai lemiančią
įtaką turi tiek ideologiškai konstruojami *dialekto vaizdiniai*⁶, tiek ir pasąmonėje
susiformavusios stereotipinės kalbos varianto charakteristikos (plg. Chambers,
Trudgill 2004: 28; taip pat žr.: Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016a: 17–30; Mikulė-
nienė 2019 ir kt.).

⁴ Heterostereotipiniais apibūdinimais straipsnyje vadinami etnografinių regionų kalbos variantų
vertinimai. Dėl termino plačiau žr. Papaurėlytė, Župerka 2010: 185–202 ir kt.

⁵ Derinant kiekybinių ir kokybinių tyrimų metodologijas, atsiskleidžia giluminis tiriamosios imties
vaizdas, nustatomos kalbos bendruomenės kalbinio elgesio, nuostatų tendencijos ir priežastingu-
mas (Macaulay 2009; Coffin, Lillis, O'Halloran 2010; Heigham, Croker 2009). Skirtingais meto-
dais tiriant požiūrius į kalbines atmainas, išryškėja kalbos vartotojo socialinis statusas, jo kompe-
tencija ir kalbos variantų vertės (pvz., patrauklumas, kuris neretai susijęs su kalbiniu solidarumu,
kalbėtojų patikimumu ir pan.), pranašumas, prestižas ir kt. (plg.: Edwards 2006: 324–331; Garret
2010: 66 ir kt.).

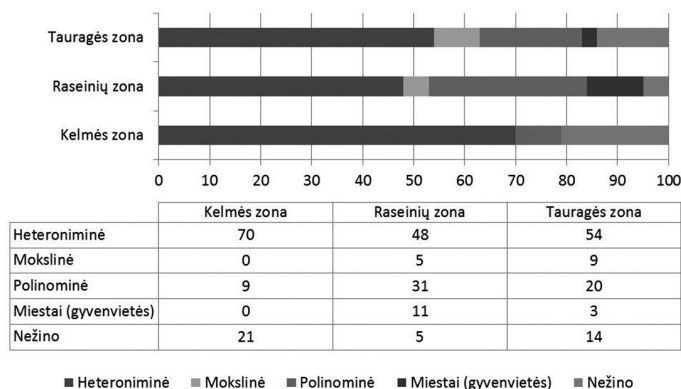
⁶ Japonų lingvistas Fumio Inoue *dialekto vaizdinio* (angl. *dialect image*) terminą apibrėžia kaip kalbos
vartotojo įsivaizduojamus (susikurtus) psichologinius socialinius regioninio ar socialinio dialekto
vaizdinius. Plačiau apie dialekto vaizdinio teoriją ir termino reikšmę žr.: Inoue 1999a: 147; 1999b:
161, 174.

2. LIETUVOS TARMĖS PIETŲ ŽEMAIČIŲ RASEINIŠKIŲ POŽIŪRIU

Mokslinėje paradigmoje nusistovėjusi tradicija Lietuvoje skirti *aukštaičių* ir *žemaičių* tarmes. Tačiau taikomosios kalbotyros tyrimų duomenys rodo, kad eilinių kalbos vartotojų taksonomijoje įprasčiausia yra keturnarė tarmių klasifikacija, kai tarmės nominuojamos keturių Lietuvos etnografinių regionų pavadinimais (Aukštaitija – *aukštaičių tarmė*, Žemaitija – *žemaičių tarmė*, Dzūkija – *dzūkų tarmė* ir Suvalkija – *suvalkiečių (suvalkų) tarmė*), kiek rečiau tarmėmis įvardijamos prototipinių tarmiškumą reprezentuojančių miestų ar tarminių zonų pavadinimais (plg.: Aliūkaitė 2013: 13, 14–15; Bakšienė 2015: 2; Geržotaitė 2016: 121–142 ir kt.).

Pietų žemaičių raseiniškių patarimei atstovaujančių respondentų atsakymus į klausimą, kokias lietuvių tarmes jie žino, galima suskirstyti į 5 grupes: 1) hiperoniminė klasifikacija (*aukštaičių, žemaičių, dzūkų, suvalkiečių (suvalkų), Mažosios Lietuvos*)⁷, 2) dvinarė, arba mokslinė, klasifikacija (*aukštaičių* ir *žemaičių*), 3) polinominė, arba daugianarė, klasifikacija (pvz.: *dzūkų, žemaičių, Plungės, kupiškėnų* (194ŠAUK3M); *Jurbarko, Rokiškio, nuo Upynos, dzūkai, žemaičiai* (398aGERV3M)), 4) pagal tarmiškumą reprezentuojančius miestus (pvz.: *Marijampolės, Jurbarko* (396PAUP1M)) ir 5) nuo tarmiškumo atsiribojusiųjų (tarmių neįvardijančiųjų) grupė.

Pagal zonas tarmių klasifikacijų duomenys kiek skiriasi (žr. 2 pav.).

2 PAV. Pietų žemaičių raseiniškių tarmių nominacijų klasifikacija⁸

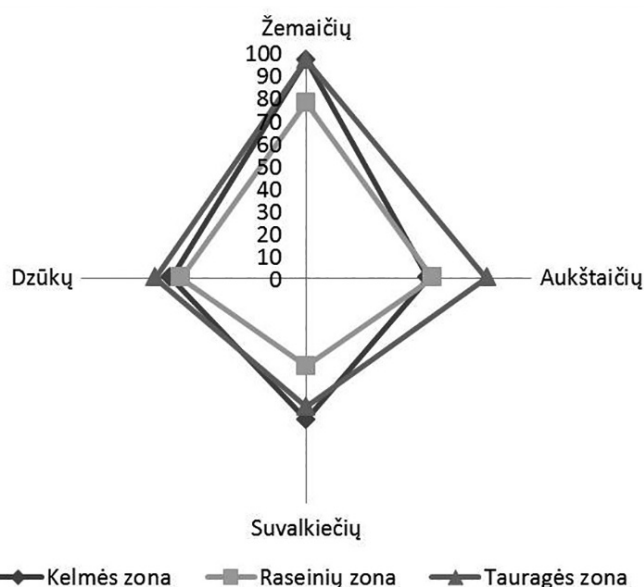
Pavyzdžiui, Kelmės zonoje neužfiksuotas nė vienas mokslinės klasifikacijos įvardijimas, Rasėinių zonoje daugiausia pateikusiųjų miestais ar konkrečiomis vietovėmis pavadintų tarmių.

Tauragės zonoje beveik dešimtadaliui respondentų žinoma mokslinė klasifikacija. Beveik visi šios klasifikacijos besilaikantys informantai yra (ar buvo)

susiję su lietuvių kalbos studijomis aukštosiose mokyklose, kiti teigė apie lietuvių tarmių skirstymą šiek tiek prisimenantys iš lietuvių kalbos pamokų mokyklose.

Tačiau dažniausiai raseiniškių sąmonėje tarmių nominacijos neatsiejamos nuo Lietuvos etnografinių regionų pavadinimų: daugiausia tiriamųjų laikosi ke-turnarės – *aukštaičių*, *žemaičių*, *dzūkų* ir *suvalkiečių* – tarmių klasifikacijos, kiti respondentai vardija po vieną, dvi ar tris etnografinių regionų pavadinimus atitinkančias tarmes.

Respondentams geriausiai atpažįstama *žemaičių* tarmė, ją paminėjo daugiau nei devyni dešimtadaliai Kelmės ir Tauragės zonų bei daugiau nei du trečdaliai Rasėinių zonos tiriamųjų⁹ (žr. 3 pav.). Kitų tarmėmis įvardijamų deskriptorių pasiskirstymas pagal zonas įvairuoja: Kelmės zonos tiriamiesiems, be *žemaičių*, gerai žinoma *suvalkiečių* (*suvalkų*), Rasėinių – *aukštaičių* ir *dzūkų*, o Tauragės – *aukštaičių* tarmė; Rasėinių ir Tauragės zonose rečiausiai įvardyta *suvalkiečių* (*suvalkų*) tarmė, Kelmės – *aukštaičių* (žr. 3 pav.).

3 PAV. Hiperoniminių tarmių pavadinimų eksplikacija pagal zonas

⁹ Būtina pasakyti, kad skaičiuota ne nuo visų tiriamųjų, bet nuo pateikusiųjų tarmių pavadinimus. Niekas apie tarmes nežinantys ir nominacijų nepateikę į skaičiavimą neįtraukti.

Taigi teigtina, kad raseiniškiai, tarmės tapatindami su etnografiniais regionais, dėsningai patvirtina ankstesnių tyrimų Lietuvoje išvadas¹⁰.

Tai, kad *žemaičių* tarmė raseiniškių įvardijama dažniausiai, irgi nėra naujas faktas Lietuvos tarmių tyrimuose¹¹. Vertinant tiriamųjų komentarus, teigtina, kad raseiniškiams tarmiškumas (tarmė) apskritai tapatus *žemaičių* tarmei, t. y. žemaitiškumas siejamas su ryškiosiomis ar bent kiek besiskiriančiomis tarmi-nėmis ypatybėmis (ypač akcentinėmis ir fonetinėmis, išskyrus daugeliui žinomą „dzūkavimą“) ar skirtinga leksika. Pridurtina, kad apibūdindami tarmes tiriamieji daugiausia epitetų vartojo nurodydami *žemaičių* tarmės išskirtinumą: *gražiausia* (358PAGR2M, 360BATA2M, 364RASE1M, 394PAŠA2M-A, 398AGERV1M), *seniausia* (364RASE1M), *atpažįstamiausia* (226PADU2M, 258KELM1M, 259KUBI2M, 294LYDU2V, 329ALĖJ2M, 356VAIN3M-1, 364RASE3M), *įdo-miausia* (225KUŠL3M, 394PAŠA2M), *juokinga* (360BATA1M) ir pan.

Analizuojant pagal zonas, neišryškėjo heteroniminių tarmių vertinimų skir-tumų, tik įverčių pozicijos pasiskirsčiusios nevienodai. Pavyzdžiui, Kelmės zo-nos respondentai labiausiai išryškino *žemaičių* tarmės nesuprantamumą (*sun-ku suprasti* (162GUDM2M), *ne viską suprantanti* (225KUŠL3M), *nesuprantama* (ŠAUK3M, 257KRAŽ1M, 257KRAŽ3M)), Rasėinių ir Tauragės – atpažįsta-mumą (*lengviausiai atpažįstama* (327ŽVIN2M, 329ALĖJ2M), *atpažįstamiaus-ia* (294LYDU2V, 356VAIN3M-1, 364RASE3M, 395ERŽV3M), *atpažįstama* (390ŽYGA1M)). Tokie įverčiai rodo, kad ryškių šiaurės žemaičių požymių tu-rinčius kalbos variantus pietų žemaičiai raseiniškiai išskiria geriausiai, o tai, kad *žemaičių* tarmė laikoma nesuprantama (Rasėinių ir Tauragės apylinkių gyvento-jams nesuprantamumas yra antroje vietoje po atpažįstamumo), reiškia ne tik vi-sų trijų zonų pereigiškumą (artimumą aukštaičiams), bet ir spartų viso patarmės ploto aukštaitėjimą (ypač aplink Kelmę).

Vertinant skirtingo amžiaus pateikėjų duomenis, nustatyta, kad Kelmės ir Rasėinių jauniausiojo amžiaus grupės tiriamieji demonstruoja švietimo įstaigų suformuotas žinias ir ideologines nuostatas. Pavyzdžiui, Kelmės zonos jaunieji respondentai, įvertinę *žemaičių* tarmę kaip nesuprantamą, dar pastebi fonetikos

¹⁰ Plg.: Aliūkaitė 2013; Baranauskienė, Krupickaitė 2012; Ramonienė, Krupickaitė 2013 ir kt. Pa-prastojo kalbos vertintojo požiūriu, tarmių identifikavimą lemia keli svarbūs aspektai: 1) kitoks kalbėjimo būdas, 2) kalbinės tarmiškumo charakteristikos, 3) bent apytikslis vizualus Lietuvos tar-minio žemėlapiu dalijimas (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 158–160).

¹¹ Plg.: Aliūkaitė 2013: 12; Župerka 2012: 297 ir kt. Reikia pasakyti, kad 2014 m. Rasėinių kalbos bendruomenės geolingvistinės kompetencijos žvalgomas tyrimas atskleidė panašius rezultatus: daugiausia apklaustųjų (92 proc.) tikino žinantys *žemaičių* tarmę, 87 proc. – *aukštaičių*. Tik tąkart daugiau raseiniškių įvardijo *suvalkiečių*, *suvalkų*, *Suvalkijos* tarmę (65 proc.), *dzūkų* tarmė buvo paminėta mažiausiai kartų (57 proc. tarmių nominacijas pateikusių respondentų). Išsamiau apie tyrimą žr. Vaitmonienė 2014; 2017.

(*nukert galūnes* (259KUBI1M)), akcentologijos (*kirčiavimas kitoks* (258KELM1M)) skirtumus, Rasėinių – pabrėžia estetiškumą (*gražiausia, bet nesuprantama* (298aGERV1M)), taip pat akcentologijos (*kirčiavimas kitoks* (364RASE1M)) skirtumus. Tačiau Tauragės aukštąjį išsilavinimą įgijusio jaunojo tiriamojo nuomone, dėl savitos leksikos ši tarmė *juokinga* (*juokinga žemaičių tarmė su savo žodžiais* (360BATA1M)). Toks vertinimas implikuoja ne tik subjektyvią vieno asmens nuomonę, bet ir apskritai menkesnę tarmės (tarmiškumo) vertę (*kad neatrodytume juokingi, reikia kalbėti visiems suprantamai*).

Pabrėžtina, kad Tauragės zonos aukštesnio išsilavinimo tiriamųjų žemaičių tarmės apibūdinimai gana kategoriški: nuo pabrėžiančių istoriškumą ir estetiškumą (*senoviniai žodžiai labai graži* (360BATA2M), *gražiausia* (358PAGR3M, 394SPAŠA2M-1, 392STRA2V), *maloniniai žodeliai* (392STRA3M)) iki subjektyviai negatyvių (*grubijaniška* (362PETK3M), *netaisyklingai šneka ir negražiai* (395ERŽV3M)). Kelmės zonos aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą įgiję respondentai žemaičių tarmę vertina gana nuosaikiai, bet dažniau akcentuoja estetiškumą (*žodžiai kitokie, bet graži* (GUDM2M); *skirtingi žodžiai* (194ŠAUK3M); *graži, bet neįprasta* (258KELM1M)), aplink Rasėinius esančių LKA punktų gyventojų nuomone, tai – *lietuviškiausia, seniausia* (364RASE1M) ir *gražiausia* (327NE-MA2V) tarmė. Žemesnio išsilavinimo tiriamieji visose trijose zonose laikėsi panašaus vertinimo ir neretai išvelgė žemaičių tarmės savitumą ar kitoniškumą (*įdomesnė* (225KUŠL3M), *įdomi* (257KRAŽ1M), *įdomiausia* (394PAŠA2M), *kitaip kalba* (329ALĖJ2M-1, 363VIDU2M), *kitaip garsus taria* (398aGERV2M), *kitokia* (363VIDU1V)).

Taigi žemaičių tarmė daugeliui respondentų girdėta, tačiau jos vaizdinys tapatus šiaurės žemaičių dialektams, gerokai besiskiriantiems nuo pačių pietų žemaičių raseiniškių kalbos variantų¹².

Visų trijų zonų tiriamųjų komentarai apie *aukštaičių* tarmę „atsargesni“ nei žemaičių tarmės apibūdinimai, o beveik pusė respondentų apskritai nevertino, tik teigė teoriškai girdėję šios tarmės pavadinimą. Vadinasi, tokias nuostatas lemia ne gebėjimas atpažinti aukštaičių tarmę, bet per žiniasklaidos priemones, viešumoje girdėtos ar švietimo įstaigų suformuotos žinios (arba sąmonėje įsitvirtinusi opozicija *žemaičiai : aukštaičiai*). Tai patvirtina vidurinės ir vyriausiosios kartos respondentų komentarai, kad tarmių neįvardytų, jei nebūtų žiūrėję televizijos laidos „Duokim garo“ (224VAIG2M, 257KRAŽ3M, 259KUBI3M, 393JONI3M), o viena jauniausiojo amžiaus grupės atstovė teigė, kad tarmių

¹² Atkreiptinas dėmesys, kad autostereotipinių (pačių respondentų vartojamų) kalbos variantų vertinimų ir etninio tapatumo koreliacijos analizė nėra šio straipsnio objektas, todėl detaliau nenagrinėjamas.

pavadinimai žinomi, nes ji dalyvaujanti folkloro ansamblio veikloje (*apie tarmes biški žinau, kai su folkloro ansambliu „Inkstiliuks“ koncertuojam* (361SKAU1M)).

Nuostatos dėl *aukštaičių* tarmės zonose skiriasi: apie Kelmę gyvenantiems jauniems ir vyriausiems respondentams aukštaitiškas dialektas yra *taisyklingas ir tapatus bendrinei (literatūrinei) kalbai* (257KRAŽ1M, 257KRAŽ3M, 258KELM1M), vidurinės kartos atstovams – *neišskirtinis (aukštaičių neatskirčiau* (258KELM2M)), Rasėinių zonos jauniems gyventojams – *gražiausias ir suprantamiausias* (327NEMA1M) (vyresnieji nevertino), Tauragės zonos vyresniojo ir vyriausiojo amžiaus grupės tiriamiesiems – *žinomas, suprantamas, gražiausias* (356VAIN3M-1, 358PAGR2M, 392STRA3M). Vieno vyriausiojo Kelmės zonos respondento nuomone, *kas mandresni, šneka aukštaitiškai, aukštaitčiai – pasikėlę galvas* (224VAIG3M-1).

Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad tokie komentarai dažniausiai išsakyti su aukštaičių tarmės atstovais nebendravusių ir žemesnio išsilavinimo respondentų, todėl šie vertinimai veikiausiai sietini su *žemaičių* tarme priešinamo dialekto vaizdiniu: jei girdėta *žemaičių* tarmė ryškiosiomis ypatybėmis ar kitokia leksika nuo bendrinės kalbos skiriasi, vadinasi, *aukštaičių* tarmė yra artima bendrinei kalbai arba (ir) pačių vartojamam kalbos variantui. O respondento, manančio, kad *aukštaitčiai – pasikėlę galvas*, nuostata veikiausiai implikuoja subjektyvią nuomonę apie viešojo sektoriaus (valdžios) atstovus ar per televiziją (radiją) matytus (girdėtus) asmenis.

Kitaip *aukštaičių* tarmė apibūdinama su aukštaičių patarmių atstovais bendravusių ir aukštesnio išsilavinimo Rasėinių ir Tauragės zonos tiriamųjų: pastebimi kirčiavimo (*kirčiavimas kitoks* (364RASE1M)), fonetikos (*skiriu pagal galūnes, raidžių prailginimas* (ALĖJ2M-1)) požymiai, identifikuojami konkrečių miestų ar vietovių gyventojų kalbos variantuose (*aukštaitčiai – apie Šiaulius, Radviliškį – mokiaus Šeduvoj, žinau* (364RASE1M); *aukštaičių – Utenoj, ten esu gimęs* (260TYTU2V); *šiauliškių – aukštaičių – atpažinčiau, turiu giminaičių* (395ERŽV2M)).

Apskritai įvardydami ir komentuodami *aukštaičių* ir *žemaičių* tarmes respondentai demonstruoja geolingvistinį išprusimą ir geba jas susieti su miestais ar gyvenvietėmis. Tačiau pastebėtina, kad *žemaičių* tarmės „ieškoma“ prototipiniuose ryškiosiomis tarminėmis ypatybėmis išsiskiriančiuose miestuose (Telšiuosė, Plūngėje, Skuodė), o *aukštaičių* tarmė, dažniau tapatinama su netarminiu kalbos variantu, girdima artimiausiuose raseiniškiams Aukštaitijos etnografiniame regione esančiuose miestuose, pvz.: Ariogaloje, Jurbarkė, Šiauliuosė. Nuo kalbinės giminės¹³ ir bendrinės kalbos labiau nutolusios aukštaičių

¹³ Kalbinės giminės (angl. *linguistic homeland*) tarminė raiška perceptyviojoje dialektologijoje siejama su kalbos vartotojo aplinkos kalbiniais skirtumais ir geografiniais (erdviniais) atstumais. Dėl termino žr. Diercks 2002: 51.

šnektos asocijuojamos su miestų pavadinimais ir įvardijamos tarmėmis, pvz.: *Kupiškio* (*kupiškėnų*), *Pasvalio* (225KUŠL1M), *Zarasų* (226PADU3M), *Šeduvos* (259KUBI2M, 364RASE2V).

Taigi tokie įvėrčiai rodo raseiniškių tikėjimą, kad jų kalbos variantas yra artimas bendrinės kalbos, tapatinamos su *aukštaičių* tarme, vaizdiniui.

Kaip matyti iš metalingvistinių komentarų, *suvalkiečių* (*suvalkų*) tarmė geriausiai žinoma Kelmės zonos vyresniesiems respondentams. Vidurinės kartos aukštesnio išsilavinimo tiriamieji įžvelgė *suvalkiečių* tarmės garsyno ypatumus (*pabrėžia „ė“, ištęsia garsus* (293PAKR2M); *suvalkų atpažinčiau pagal sakomą „jo jo“, jie ilgai taria „o“* (395ERŽV2M)) arba, vadovaudamiesi teorinėmis žiniomis apie bendrinės kalbos formavimosi istoriją, pabrėžė estetinę vertę (*suvalkiečių – prestižinė* (294GUDM2M); *gražiausia, lietuviškiausia* (260TYTU2M); *graži, sunku su kita sumaišyt* (292ADOM2M))¹⁴. Vyriausiojo amžiaus žemesnio išsilavinimo respondentų vertinimai labiau paremti asmeninėmis patirtimis ir yra emocionalūs (*išsiskirianti kalba, žargoniška kalba* (257KRAŽ3M)) arba tarmė asocijuojama su visuomenėje paplitusiu stereotipu apie suvalkiečių šykštumą (*suvalkiečiai, sako, kad skūpūs* (226PADU3M)).

Kelmės zonos jauniems Rasėinių ir Tauragės zonų visų amžiaus grupių tyrimo dalyviams suvalkietiška kalbos atmaina menkai žinoma: ją įvardijo vos po vieną jaunąjį respondentą ir tik viena Rasėinių miesto aukštąjį išsilavinimą turinti informantė teigė: *suvalkai – priesagos kitokios, pavyzdžiui, -uk-* (364RA-SE1M). Kiti tiriamieji *suvalkiečių* tarmės nevertino ir nekommentavo arba vadino *negirdėta* (327NEMA1V) ar tiesiog *kitokia* (294LYDU3M, 358PAGR2M, 364RASE2V, 390ŽYGA1M).

Pridurtina, kad *suvalkiečių* tarmė nė vienam tiriamajam neturi konkretaus miesto (arealo) atitikmens. Pavyzdžiui, minimos Marijampolės, Šakių ar Vilkaviškio kalbos atmainos, vadinamos tarmėmis arba kalbomis, neasocijuojamos su suvalkietišku dialektu (*Šakių kitokia nei Marijampolės. Marijampolės tarmę atpažinčiau* (224VAIG2M); *turim gyventojų iš Marijampolės, jie keič tą tarmę* (260TYTU2M); *Marijampolės – nežinau kokia* (363VIDU1V); *Vilkavišky – kitaip šnek* (464EIČI2M)).

Dzūkų tarmės pietų žemaičiai raseiniškiai taip pat geografiškai nesieja su konkrečiais miestais ar arealais. Daugumos šių tarmę įvardijusių tiriamųjų nuomone, ji sunkiai suprantama, beveik negirdėta (*sunku suprast – mažai girdėta* (162GUDM2M); *mažiausiai girdėta ir sunkiai suprasčiau* (194ŠAUK3M-2); *dzūkų nesuprasčiau* (356VAIN3M-1)), nežinoma (*nepažinčiau, nes neturiu pažįstamų* (395ERŽV3M); *nežinau, ar pažinčiau, per televiziją rodo* (395ERŽV2M)) arba įvardijama Dzūkijos etnografiniam regionui priskiriama raiški

¹⁴ Plg. Aliūkaitė 2013: 13. Dėl *suvalkiečių* tarmės prestižiškumo žr. Baranauskienė, Krupickaitė 2012 ir kt.

dzūkavimo ypatybė (*kitaip tariami garsai* (226 PADU2M); *pagal garsus, jų kalbą* (257KRAŽ3M-2); *kitaip garsus tar* (357ŽVIN2M); *kitaip kalba* (361SKAU2M); *dzūkus atpažinčiau pagal „dz“* (398aGERV3M)).

Tačiau su Dzūkijos etnografiniu regionu tapatinamos tarmės atstovais dažniau bendravusieji šį kalbos variantą vertina remdamiesi įvairiomis asmeninėmis patirtimis (*dzūkai „cik cik“ – kaip viščiukai. Giminių turiu, atpažinčiau. Taria raites minkštai. Dzūkų gražiausia, švelniausia* (257KRAŽ3M); *dzūkų – kitokia, negraži, bet gražu mažybiniai žodžiai* (360BATA1M); *atskirčiau, su dzūkais mokiausi* (464EIČI3M)).

Suvalkiečių (*suvalkų*) ir *dzūkų* tarmių (ne)žinojimo bei vertinimų pagal zonas analizė reikšmingų skirtumų neišryškino. Pastebėtina, kad apskritai tiriamieji mažiau žinomas (girdėtas) *suvalkiečių* ir *dzūkų* tarmėmis vadinamas kalbos atmainas linkę laikyti nepatraukliomis, ir tai leidžia daryti prielaidą, kad kalbinės gimtinės veiksnys yra vienas svarbiausių, vertinant labiau nuo įprasto nutolusius *kitokius* kalbos variantus.

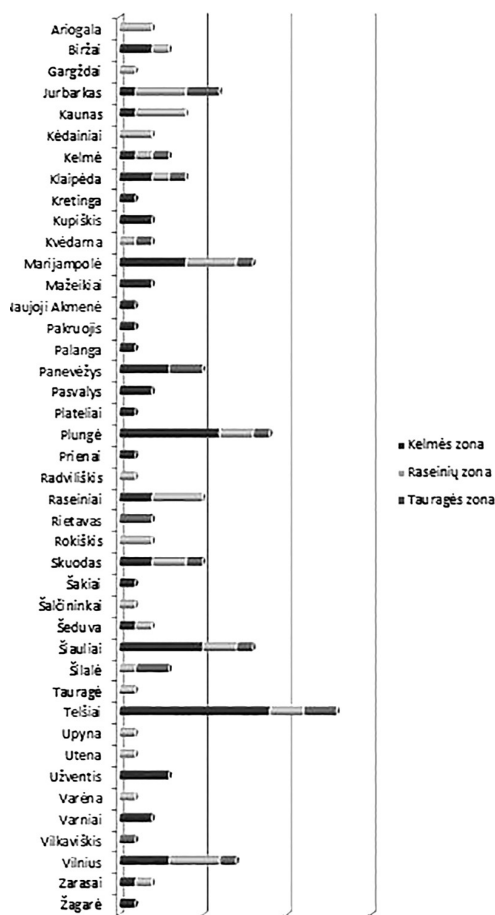
Taigi raseiniškai, kalbos variantus vadindami tarmėmis, vadovaujasi teorinėmis žiniomis apie Lietuvos etnografinį suskirstymą, o ryškesnes tarmines ypatybes, kurios geolingvistinėje paradigmoje skiriamosios galios neturi, priskiria *kitai* tarmei.

Polinominio tarmių skirstymo laikosi beveik dešimtadalis Kelmės zonos respondentų, mažiau nei trečdalis Rasėinių ir penktadalis Tauragės tiriamųjų (žr. 2 pav.). Taigi respondentai greta etnografinių regionų pavadinimus atitinkančių tarmių vardija miestų (vietovių) pavadinimais (pvz.: *Biržų* (364RASE1M), *Kelmės* (294LYDU3M), *Panevėžio, skuodiška* (326STUL3M)), sisteminėmis kalbomis (*rusų* (394PAŠA3V), *kuršių* (361SKAU2M), *tikra lietuvių gramatinė* (363VIDU2M)) nominuotas „tarmės“ arba istoriškai nuo seno visuomenėje įsigalėjusias ir tarmėmis vadinamas kalbos atmainas (*zanavykų* (226PADU3M, 358PAGR2M), *kapsų, dūnininkų, dounininkų, šišioniškių* (358PAGR2M))¹⁵.

Polinominėje klasifikacijoje vyrauja miestų (vietovių) pavadinimus atitinkantys tarmių įvardijimai. Esminių skirtumų įvardijant ir vertinant tokius kalbos variantus zonose neišryškėjo, o jų atpažinimo priežastys, nepriklausančios nei nuo išsilavinimo, nei nuo amžiaus, skirtinos į dvi grupes: asmeninės kalbinės patirties ir viešųjų ir (ar) socialinių medijų suformuoti *kitokios* kalbos (tarmės) vaizdiniai.

¹⁵ Kadangi sisteminėmis kalbomis ir kitomis atmainomis įvardyti tarminiai vienetai minimi tik po vieną kartą, nėra tikslinga išsamiau nagrinėti, todėl straipsnyje daugiau dėmesio skiriama miestų (vietovių) pavadinimus atitinkančioms nominacijoms ir jų vertinimams. Kartu aptariami ir tik miestų (vietovių) klasifikacijos besilaikiusiųjų tarminių vienetų įvardijimai ir nuostatos.

Didžioji dalis raseiniškių tarminiams vienetais dažniausiai suteikia arba tarmiškais laikomų Marijampolės (464EIČI1M, 224VAIG2M, 364RASE1M, 396PAUP2M), Plungės (194ŠAUK3M, 224VAIG2M, 396PAUP2M, 392STRA3M), Telšių (195KURT1V, 224VAIG2M, 257KRAŽ1M, 258KELM2M, 364RASE2V, 392STRA3M) miestų pavadinimus¹⁶, arba su bendrine kalba asocijuojamų didžiųjų miestų Kauno (162GUDM2M, 327NEMA3V, 258KELM1M, 363VIDU1V, 364RASE2V, 390ŽYGA2V), Klaipėdos (225KUŠL1M, 258KELM1M, 327NEMA3V, 394PAŠA2M-1), Vilniaus (162GUDM2M, 258KELM1M, 258KELM3M, 327NEMA3V, 359LOMI1V, 363VIDU1V, 363VIDU3M, 364RASE2V, 390ŽYGA2V) pavadinimus (žr. 4 pav.).

4 PAV. Miestų (gyvenviečių) pavadinimus atitinkančių tarmių nominacijos pagal zonas

¹⁶ Apie prototipines tarmiškumo zonas žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 126–146 ir kt.

Tačiau abiejų šių grupių tarmių vertinimai yra skirtingi: didžiųjų miestų pavadinimais nominuoti kalbos variantai, raseiniųškių manymu, *taisyklingiausi* (*taisyklingi*) (162GUDM2M, 225KUŠL1M, 327NEMA3V), *gražiausi* (359LOMI1V, 390ŽYGA2V) ir dažniausiai laikomi *bendrine* (*literatūrine*) *kalba* (258KELM1M, 258KELM3M, 327NEMA1M, 363VIDU1V, 363VIDU3M, 364RASE2V, 394PAŠA2M-1). Prototipinių tarminių miestų pavadinimais vadinamos tarmės dažniausiai apibūdinamos stereotipiškai, pvz.: Plūngės ir Telšių laikomos *žemaitiškomis* (194ŠAUK3M, 258KELM2M, 364RASE2V, 392STRA3M ir kt.), Marijampolės – *kitokia* (227KIAU3M), *skirtinga* (194ŠAUK3M)¹⁷.

Nuomones tiek dėl didžiuosiuose Lietuvos miestuose vartojamos *taisyklingos*, *gražiausios bendrinės kalbos*, tiek dėl Marijampolės, Plūngės ir Telšių tarminės kalbos variantų, respondentų įvardijamų tarmėmis, veikiausiai galima pagrįsti stereotipizuotomis visuomenėje įsigalėjusiomis nuostatomis: urbanistinėse vietovėse sukurta socialinė gerovė implikuoja prestižinio kalbos varianto vartojimą, visuotinai žemaitiškais laikomuose miestuose kalbama *žemaičių tarme*, o Marijampolės kalbos atmainos išskirtinumas labiausiai žinomas per žiniasklaidos priemonės.

Tik po vieną ar keletą kartų minimi tų vietovių pavadinimais įvardyti kalbos variantai, su kurių atstovais turėta tiesioginių kalbinių kontaktų¹⁸ (*Platelių tarme uošviai šnek* (194ŠAUK2M-1); *Naujosios Akmenės tarmę žinau – giminaičiai iš ten* (225KUŠL1M); *Zarasai – kitaip kalba, kitokia kalba tos tarmės, buvau ten* (226PADU3M); *Šiauliuose giminė gyvena, tą tarmę gerai vertinu* (361SKAU3M) ir kt.)¹⁹.

Tokių tarmėmis įvardijamų kalbos atmainų išsamesni apibūdinimai neretai priklauso nuo amžiaus ir išsilavinimo: kiek daugiau nei dešimtadalis jaunųjų ir (arba) aukštesnio išsilavinimo respondentų pastebi akcentologijos (*Šiaulių, Radviliškio – kirčiavimas kitoks* (364RASE1M); *Rietavo, Telšių – kitaip kirčiuoj*

¹⁷ Pabrėžtina, kad tik vieno respondento nuomone, Marijampolėje kalbama *taisyklingiausia tarme* (162GUDM2M). Veikiausiai tokia nuomone išreiškiamas kalbos varianto tapatumas bendrinei kalbai (to paties respondento *taisyklingiausiomis* laikomos ir *Kaūno* bei *Vilniaus* tarmės); toks vertinimas laikytinas kalbos formavimosi istorijos atspindžiu.

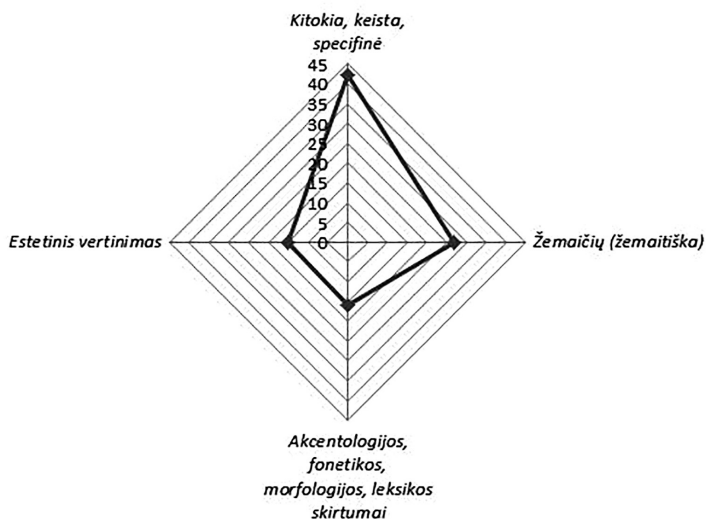
¹⁸ Išimtimi laikytinos Kelmės zonos respondentų dažniau įvardijama *Šiaulių*, Rasėinių zonos – *Jurbarko* tarmės. Ir tai suprantama, nes šių zonų tiriamieji neretai palaiko socialinius ryšius su artimiausiai esančių miestų gyventojais.

¹⁹ Pridurtina, kad net ir tos pačios patarmės plote esančiose vietovėse įžvelgiamas kitoks kalbėjimas, o gyvenviečių pavadinimai neretai tampa tarmių pavadinimais. Pavyzdžiui, respondentės iš Gervinės punkto (LKA398a), esančio už 10 km nuo Rasėinių, manymu, *raseiniųškių* [tarmė] – *kitokia* (398aGERV1M); Tytuvėnų (LKA260) (nuo Kelmės apie 18 km) gyventoja įsitikinusi, kad *Kelmės – žemaičių, bet ne taip kad žemaitiškai* (260TYTU2M); tiriamojo iš Nemakščių (LKA327) (nuo Rasėinių apie 26 km) nuomone, *Rasėinių kalba – taisyklinga, literatūrinė* (327NEMA3V).

(357ŽVIN2M)), fonetikos (*šiauliškiai nukandžioja galūnes* (194ŠAUK2M-1); *Utena, Marijampolė – galūnes kitaip taria* (363VIDU1V)) ir leksikos (*Šeduva sako „va“, o mes „ve“* (364RASE1M); *tauragiškiai sako „ve“* (464EIČI3M)) skirtumus, vyresniesiems ir (ar) žemesnio išsilavinimo tiriamiesiems (15 proc.) svarbesnė estetika (*Panevėžio – negraži, grubi* (194ŠAUK2M-1); *šiauliškių – stačiokiška* (226PADU2M); *Rietavs grubiai šnek* (392STRA2V)).

Tačiau leksikos ypatumų įžvalgoms (apie 3 proc. respondentų) ir ryškesnėmis žemaičių tarmės ypatybėmis išsiskiriančių miestų (vietovių) pavadinimais nominuotų tarmių vertinimams *žemaitiškumu* (beveik trečdaliui tiriamųjų) nei amžius, nei išsilavinimas įtakos neturi (*skuodiškos žodžių reikšmės kitokios* (326STUL3M); *Kelmės žodžiai keisti* (359LOMI2V); *Kelmė – nežinau, gal prie Žemaitijos, o Šaukėnų tai jau žemaitiška* (225KUŠL3V); *Skuodo – tikra žemaičių* (257KRAŽ1M); *Palangos, Kretingos – graži žemaitiška* (259KUBI3M); *Gal Šilalės tarmė žemaičių tikra* (327NEMA3V); *Šilalės – taisyklinga žemaičių* (329ALĖJ2M-1); *Kvėdarnos – labai žemaitiška* (398aGERV2M)).

Vis dėlto daugiausia informantų (42 proc.) mano, kad kitose vietovėse kalba tiesiog *kitokia, keista, specifinė* (*Kelmės tai jau kitokia, keista* (294LYDU3M); *Zarasai kitaip kalba* (226PADU3M); *šiauliškių specifinė* (258KELM2M); *Klasiokas buvo nuo Šilalės, keista kalba* (359LOMI1V)) (žr. 5 pav.).

5 PAV. Miestų (gyvenviečių) pavadinimus atitinkančių tarmių vertinimai

Taigi tarmių siejimas su konkrečiomis vietovėmis implikuoja girdėto kitokio varianto atpažinimą bei aktualizuoja raseiniškiams reprezentatyvius skiriamuosius požymius – arba *kitose gyvenvietėse kalbama kitaip*, arba *žemaitiškai*.

3. IŠVADOS

Pietų žemaičių raseiniškių geolingvistinei kompetencijai LKA punktų geografinė padėtis ir jų zoniškumas reikšmingos įtakos nedaro. Gebėjimai tarmes atpažinti, įvertinti ir jas susieti su tarminiais arealais visose tirtose zonose yra panašūs, todėl, vertinant šiuo aspektu, visas raseiniškių patarmės plotas laikytinas pereiginiu.

Tarminiai vienetai raseiniškių dažniausiai nominuojami remiantis teorinėmis žiniomis ir konkrečiomis kalbinėmis patirtimis. Chrestomatinės (suformuotos per švietimo sistemą) žinios demonstruojamos vardijant hiperoniminius tarminius deskriptorius, smulkesnių kalbos atmainų pavadinimai suteikiami vadovaujantis kalbinėmis nuovokomis, grįstomis tiek asmeninėmis patirtimis, tiek stereotipizuojant viešojoje erdvėje girdėtus kalbos variantus.

Tarmių apibūdinimai labiausiai koreliuoja su raseiniškių išsilavinimu: aukštesnio išsilavinimo tiriamieji išryškina per švietimo sistemą įgytas kalbos variantų skirties kompetencijas (nurodomi gramatiniai požymiai), žemesnio išsilavinimo – dažniau aktualizuoja emocionalumu paremtus įverčius. Tačiau apskritai tarmių vertinimų analizė parodė, kad visose trijose zonose respondentai tarmių apibūdinimų (išskyrus *žemaičių* tarmę) linkę vengti.

Gebėjimas *žemaičių* tarmę susieti su konkrečiais miestais (vietovėmis) ir jos (*žemaičių* tarmės) vertinimas kaip *nesuprantamos* ir *atpažįstamos* (*aukštaičių* tarmė „randama“ artimiausiuose Aukštaitijos etnografiniame regione esančiuose miestuose ir apibūdinama kaip *gražiausia*, *suprantama* ir *taisyklinga*) leidžia teigti ne tik apie visų trijų zonų pereigiškumą, bet ir gana spartų viso patarmės ploto aukštaitėjimą (ypač aplink Kelmę).

Tyrimo analizė rodo neblogas pietų žemaičių raseiniškių teorines žinias apie Lietuvos tarmes bei tarminę orientaciją, tačiau, apibendrinant vardijamas tarmių nominacijas ir įverčius, drąsiai teigti, kad apklaustiems šios patarmės atsakovams būdinga gera dialekto kompetencija ir jie gerai skiria tarmes, negalima.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Aliūkaitė Daiva 2013: Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. – *Taikomoji kalbotyra* 2. Prieiga internete: www.taikomojikalbotyra.lt.

Aliūkaitė Daiva, Bakšienė Rima, Jaroslaviene Jurgita, Judžentytė Gintarė, Leskauskaitė Asta, Lubienė Jūratė, Meiliūnaitė Violeta, Pakalniškienė Dalia, Ragaišienė Vilija, Rinkauskienė Regina, Švambarytė-Valušienė Janina, Urbanavičienė Jolita, Vaišnienė Daiva 2014: Punktų tinklo

tankis geolingvистinės skirties *aukštaičiai* : žemaičiai požiūriu. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvистinis ir sociolingvистinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 129–196.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014a: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvистinis ir sociolingvистinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 257–262.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014b: Geolingvистika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvистinis ir sociolingvистinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 29–47.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2016: Perceptyviosios dialektologijos instrumentai ir tyrimų kryptys: variantų arealai mentaliniuose žemėlapiuose (Biržų atvejis). – *Acta Linguistica Lithuanica LXXIV*, 89–120.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2016a: Lietuvos gimnazistų požiūris: išsilavinimas Lietuvos gimnazistų vaizdiniuose. – *Verbum* 7, 17–33. Prieiga internete: <http://www.zurnalai.vu.lt/verbum/article/view/10283>.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Geržotaitė Laura 2017: *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*: kolektyvinė studija, sud. D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Bakšienė Rima 2015: Tarminio kalbėjimo savivertė ir gyvybingumas: XXI a. pradžios Šakių ir Jurbarko šnektos. – *Lietuvių kalba* 9. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/172>.

Baranauskienė Viktorija, Krupickaitė Dovilė 2012: Lietuvos miestų gyventojų tarminės regioninės savimonės ypatumai (sociolingvистinio tyrimo duomenimis). – *Taikomoji kalbotyra* 1. Prieiga internete: www.taikomojikalbotyra.lt.

Chambers Jack K., Trudgill Peter 2004: *Dialectology*, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University.

Coffin Caroline, Lillis Theresa M., O'Halloran Kieran 2010: *Applied Linguistics Methods*, London and New York: Routledge.

Diercks Willy 2002: Mental maps. Linguistic-Geographic Concepts. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2, eds. D. Long, D. R. Preston, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–70.

Edwards John 2006: Language attitudes. – *Encyclopedia of Language and Linguistics* 6, 2nd edition, ed. K. Brown, Oxford: Elsevier, 324–331.

Garret Peter 2010: *Attitudes to Language*, Cambridge: Cambridge University.

Geržotaitė Laura 2016: Jaunųjų šiauliškių ir panevėžiškių tarminė savimonė: ribos mentaliniuose žemėlapiuose. – *Acta Linguistica Lithuanica* LXXIV, 121–142.

Geržotaitė Laura 2016a: Vartotojo veiksnys: subjektyvusis Lenkijos lietuvių šnektų vaizdas mentaliniuose žemėlapiuose. – *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*, sud. D. Mikulėnienė, A. Leskauskaitė, V. Ragaišienė, L. Geržotaitė, N. Birgelienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 321–339.

Geržotaitė Laura 2018: Šiaulių jaunuolių kalbinė giminė mentaliniuose žemėlapiuose. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, sud. R. Bakšienė, N. Morozova, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 76–101.

Geržotaitė Laura 2019: Bendrinės lietuvių kalbos vaizdinių kalbinio standarto plose tyrimas: vienos Kauno rajono gimnazijos atvejis. – *Lietuvių kalba* 13. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/278>.

Geržotaitė Laura, Mikulėnienė Danguolė 2014: Dabartinė lietuvių tarmių klasifikacija ir *Lietuvių kalbos atlaso* punktai: žemėlapis ir komentarai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, I žemėlapis ir komentaras (sp. įklija).

Gyventojai – <https://osp.stat.gov.lt/2011m.-visuotinis-gyventoju-ir-bustu-surasymas>.

Heigham Juanita, Croker Robert A. 2009: *Qualitative Research in Applied Linguistics*, London: Palgrave.

Inoue Fumio 1999a: Classification of Dialects by Image: English and Japanese. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, eds. D. R. Preston, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 147–160.

Inoue Fumio 1999b: *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, eds. D. R. Preston, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 161–176.

Kalėdienė Laima 2015: Vilniaus miesto kalba: stebimojo laiko hipotezė. – *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas / Dialects – Cultural Heritage of European Nations*, Vilnius: MRU, 211–244.

Labov William 1972: *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

LKA – *Lietuvių kalbos atlasas I. Leksika*, atsak. red. K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1977.

LKA – *Lietuvių kalbos atlasas* II. *Fonetika*, atsak. red. K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1982.

LKA – *Lietuvių kalbos atlasas* III. *Morfologija*, atsak. red. K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1991.

Macaulay Ronald 2009: *Quantitative Methods in Sociolinguistics*, London: Palgrave.

Mikulėnienė Danguolė 2019: Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. – *Respectus philologicus* 35(40). Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/12716/11395>.

NLTA – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 2014.

Papaurėlytė Silvija, Župerka Kazimieras 2010: Lietuvos etninių sričių gyventojų charakterio bruožai kalbos pasaulėvaizdyje. – *Kalbos kultūra* 83, 185–202.

Ramonienė Meilutė, Krupickaitė Dovilė 2013: Regioniniai kalbų vartojimo Lietuvos miestuose ypatumai. – *Miestai ir kalbos* II. *Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: kolektyvinė monografija*, sud. M. Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universitetas, 23–53.

Sankoff Gillian 2006: Age: Apparent time and real time. – *Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition. Prieiga internete: <https://www.ling.upenn.edu/~gillian/PAPERS/Sankoff.Age,AT,RT.pdf>.

Vaitmonienė Diana 2014: *Raseinių kalbinės bendruomenės geolingvistinė kompetencija*: magistro darbas, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Vaitmonienė Diana 2017: Lietuvos tarmių vaizdiniai pietų žemaičių raseiniškių mentaliniame žemėlapyje. – *Perspectives of Baltic Philology* III. *The Apocalypses of the Baltic Worlds*, Poznan: Wydawnictwo Rys, 343–365.

Župerka Kazimieras 2012: *Metalingvistika. Nekalbininkų kalbotyra*, Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

Dialect Nominations and Evaluations in the Area of the Southern Samogitian of Raseiniai

SUMMARY

Sociocultural and socioeconomic reasons driving migration to larger and structurally more convenient localities change the linguistic behaviour of language users. Contacts with the users of other language variants and the image of a more “prestigious” variant correct the evaluations of language varieties and also initiate a review of the attitude towards dialects.

The research addressing the geolinguistic competence in the area of the Southern Samogitian subdialect of Raseiniai based on the principles of perceptive dialectology has been rather fragmentary; it revealed the impact of extralinguistic factors on the horizontal and vertical variation of the language of the subdialect of Raseiniai; meanwhile, due to the phenomena of convergence, three geolects, which are developing in the area of the subdialect – Kelmė, Raseiniai and Tauragė – were identified.

In order to evaluate the linguistic situation at the present moment and to anticipate the scenario of the further development of the Southern Samogitian subdialect of Raseiniai and its causality, the first study addressing the geolinguistic competence of the linguistic communities from all the points included in the Atlas of the Lithuanian Language, which are situated in the area of the subdialect, was carried out.

The research is based on the comparison of the commentaries of the respondents from the areas of Kelmė, Raseiniai and Tauragė about dialects and the ability to associate them with social and geographical areas. Geolinguistic competence was further revised by analysing heterostereotypical evaluations (of other language variants) and the respondents’ understanding of dialectal speech (dialectal properties) with regard to sociodemographic and sociocultural variables.

It was found that the *Samogitian* dialect, which is generally equalled to dialectal speech, is best known to (recognizable by) the respondents, i.e., the Samogitian dialect is linked with the language variant manifesting prominent dialectal features (except for the Dzūkian dialect known by many people) or distinct vocabulary. The respondents of the youngest age and more advanced educational background, demonstrating the knowledge and ideological attitudes formed by educational institutions, often consider phonetic, accentual and lexical differences the distinguishing features of dialects, whereas older respondents who are less advanced in education tend to highlight originality or peculiarity.

When nominating and commenting on the dialects of *Aukštaitian* and *Samogitian*, the respondents demonstrate their geolinguistic knowledge and can often associate them with towns or settlements. However, it should be noted that the respondents usually “look for” the Samogitian dialect in prototypical towns exhibiting prominent dialectal features (Telšiai, Plungė, Skuodas); meanwhile, *Aukštaitian*, which is more commonly associated with the non-dialectal linguistic variant, is “found” in the towns from the ethnographic region

of Aukštaitija, which are closest to the speakers of the subdialect of Raseiniai (Ariogala, Jurbarkas, Šiauliai). The Aukštaitian local dialects (Lith. *šnektos*), which are further from the linguistic homeland and the standard language, are associated with the names of towns and are referred to as dialects (Lith. *dialects*). Such evaluations obviously show the belief of the speakers of the subdialect of Raseiniai that their language variant is close to the image of the standard language, which is paralleled to the *Aukštaitian* dialect.

The speakers of the subdialect of Raseiniai associate the language variant which differs from the standard language to any degree with a dialect and view it as a separate dialectal unit. The association of “dialects” with specific localities shows that ordinary language users well distinguish between dialects, whereas language divisibility depends on the aspects of their specific linguistic experience.

When nominating dialectal units, the speakers of the subdialect of Raseiniai follow their theoretical knowledge and specific linguistic experience. Chrestomathic knowledge is demonstrated by specifying hyperonymic dialectal descriptors, whereas the names of smaller language varieties are usually attributed on the basis of their linguistic understanding resulting from personal experience and the stereotyping of the language variants heard on the media.

The research data make it clear that the dialectal orientation of the speakers of the Southern Samogitian of Raseiniai and their theoretical knowledge of Lithuanian dialects are rather good, but in summary of the nominations and evaluations of dialects expressed by the respondents, we cannot firmly state that the representatives of this subdialect interviewed in the study can be characterized by good dialectal competence and the ability to distinguish between dialects.

Įteikta 2020 m. spalio 16 d.

DIANA DAMBRAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

dambrauskiene.diana@gmail.com